

loren. Maar hij mocht niet naar Nederland terug. Eind maart '42 werd hij, ergens in de heuvels van Thüringen, in het kleine plaatsje Ilmenau geïnterneerd. Hij kreeg daar weer een hotel, leeg en kil, als verblijfplaats; mevrouw Colijn mocht zich opnieuw bij hem voegen. De oude, van de wereld nagenoeg geïsoleerde staatsman kon er weinig anders doen dan wandelen (maar nu niet verder dan hij zelf wilde) en lezen. Hij las veel. Zijn geest bleef helder. Een van de hoogleraren van de Vrije Universiteit die hem begin '44 clandestien wist te bezoeken, trof hem vol plannen en ideeën over de naoorlogse opbouw van Nederland aan. Zou hij die nog gadeslaan? Ooit nog zijn drie zonen terugzien, zijn schoondochters, bijna al zijn kleinkinderen van wie hij, doordat ze in Indië waren, sinds begin '42 niets meer gehoord had? Hij wist het niet. Zijn krachten slonken en over de duur van de oorlog was hij niet optimistisch. 'De tegenover elkaar staande krachten', zo schreef hij begin '43 aan een familielid in Nederland,

'zijn te massaal en de opoffering waarmede gestreden wordt (Stalingrad b.v.) is te groot om een snel verloop te kunnen verwachten. Daarom *reken* ik maar op een verblijf hier van nog wel anderhalf jaar. Komt de vrijheid eerder, dan is het een meevaller. Overigens mogen wij beiden getuigen dat wij ons lot met bijna volkomen berusting uit 's Heren hand tegemoet zien.'<sup>1</sup>

Dat lot vergunde Colijn niet, de bevrijding te beleven van het land waarmee hij zich met alle vezelen van zijn ziel verbonden voelde: op 16 september '44 bezweek hij aan een hartaanval.

Zes dagen later werd hij in Ilmenau begraven. Enkele Nederlandse arbeiders die in fabrieken in de buurt werkten en van zijn overlijden gehoord hadden, stonden met zijn echtgenote om de groeve. Ze brachten een krans mee. Een van hen sprak. Ze zorgden voor een eenvoudig houten kruis.<sup>2</sup>

★

De impuls die Colijn vóór zijn internering aan de Anti-Revolutionaire Partij gegeven had, werkte door. Want de opheffing van de politieke partijen waartoe Seyss-Inquart op 30 juni '41 overging en die hij enkele dagen later bij verordening bekend maakte,<sup>3</sup> was een slag in de lucht. Acht partijen

<sup>1</sup> Brief, 8 febr. 1943, aangehaald in J. J. G. Boot: *Burgemeester in bezettingstijd* (1967), p. 133-34. <sup>2</sup> Colijns stoffelijk overschot is in juni '47 in Den Haag herbegraven. <sup>3</sup> VO 120/41 (*Verordeningenblad*, 1941, p. 513-14).